

ΜΩΜΟΣ ΙΧ.

A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE
Őskoros Kutatók IX. Összejövetelének
konferenciakötete

THE ARCHAEOLOGY OF RITUAL
Proceedings of the IXth conference
of researchers of prehistory



DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE
ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 3.

ΜΩΜΟΣ ΙΧ.

A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE

Őskoros Kutatók IX. Összejövetelének
konferenciakötete

Miskolc, 2015. október 14–16.

THE ARCHAEOLOGY OF RITUAL

Proceedings of the IXth conference
of researchers of prehistory
14–16 October 2015, Miskolc

edited by

Piroska CSENGERI – András KALLI – Ágnes KIRÁLY – Judit KOÓS



Budapest 2020

Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 3.

Editors:
Piroska CSENGERI
András KALLI
Ágnes KIRÁLY
Judit KOÓS

Available online at <http://dissarch.elte.hu>
Contact: dissarch@btk.elte.hu

PKP
PUBLIC
KNOWLEDGE
PROJECT

ISSN 2064-4574

© Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences
Technical editor and layout: Gábor Vácz

Budapest 2020

TARTALOM – CONTENTS

CSENGERI Piroska – KALLI András – KIRÁLY Ágnes – KOÓS Judit	7
<i>Előszó</i>	
KIRÁLY Attila – FARAGÓ Norbert – MESTER Zsolt	9
<i>Hasznos rítusok és haszontalan technikák. A rituális cselekvés régészeti azonosításának néhány elméleti kérdése egy pattintott kő leletegyüttes kapcsán</i>	
REZI KATÓ Gábor	43
<i>A Baradla-barlang mint rituális tér</i>	
Csilla FARKAS – Antónia MARCSIK – Andrea HEGYI	59
<i>Human Remains in the Central Area of a Bronze Age Multi-layered Settlement at Boconád-Alatka-puszta</i>	
MELIS Eszter	75
<i>A nemi identitás kifejezésének vizsgálata a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori csontvázas temetkezései körében</i>	
GULYÁS András – SÜMEGI Pál	101
<i>Kutatások Szarvas-Arborétum-Rózsakert és Szarvas-Arborétum-Filagória-dombja lelőhelyeken. Előzetes jelentés</i>	
Emília PÁSZTOR	111
<i>The Role of Sun Symbols in the Burial Rite of the Middle Bronze Age Ványa Culture: A case study</i>	
SÁNTA Gábor	129
<i>Közösségi cselekvéssorok nyomai Domaszék-Börcsök-tanyán, a halomsíros kultúra településén</i>	
Polett KÓSA	163
<i>New Results from Megyaszó-Halom-oldal dűlő: Soil-sample analysis and a hypothetical reconstruction of the funerary ritual</i>	

Kristóf FÜLÖP	171
<hr/>	
<i>The Ritual Role of Wells beyond their Everyday Water-providing Function: A Late Bronze Age well from Pusztataskony-Ledence</i>	
VÁCZI Gábor	193
<hr/>	
<i>Az urnás-hamvasztásos temetkezés eseménysorának elemzése az urnamezős időszak balatonendrédi temetőjének példáján</i>	
László GUCSI	215
<hr/>	
<i>Methods of Identification for Ceramics with Traces of Secondary Burning and their Occurrences in Mortuary and Ritual-related Assemblages</i>	
Gábor ILON	241
<hr/>	
<i>Grindstone: Grinding... and Human Sacrifice? Why?</i>	
FEKETE Mária – SZABÓ Géza	259
<hr/>	
<i>Újdonságok – kellékek – rítus – interpretáció. A reprezentatív bronzedények, kerámia utánzataik, festett-faragott agancstárgyak és a regölyi építmény értelmezése</i>	
Márta GALÁNTA	281
<hr/>	
<i>Boys Becoming Men: Male initiation rites in a North-Eastern Nigerian village</i>	

Előszó

CSENGERI PIROSKA

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

csengeri@hermuz.hu

KALLI ANDRÁS

Várkapitányság Nonprofit Zrt.

andraskalli2@gmail.com

KIRÁLY ÁGNES

Bölcseztudományi Kutatóközpont

Régészeti Intézet

kiraly.agnes@btk.mta.hu

KOÓS JUDIT

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

skoosjudit@gmail.com

2015. október 14–16. között a miskolci Herman Ottó Múzeum rendezte meg a IX. ΜΩΜΟΣ konferenciát, vagyis az Őskoros Kutatók IX. Összejövetelét. E konferenciasorozat 1997-ben indult útjára, és hagyományosan két évente, mindig egy meghatározott témakörben ad lehetőséget az ősrégészet kutatóinak újabb eredményeik bemutatására. Debrecen, Szombathely, Kőszeg és Százhalombatta után Miskolc városa először adott otthont a programnak.

A konferencia témája ezúttal „*A rituálé régészete*” volt, a tematika kidolgozását az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének kutatói segítették. A felvezető és összefoglaló előadásokon túl a *Strukturált depozitumok; Rituális cselekvésmódok és rituális specialisták; Rituális tér (rituális építmények, rituális táj, rituális térhasználat)*; valamint a *Temetkezések mint rituális cselekvésformák* altémák köré rendeződött a program. A konferencia fő célja az volt, hogy közösen számba vegyünk azokat a jelenségeket, melyek ebben a körben értelmezhetőek, ütköztessük az eltérő megközelítéseket, interpretációkat, és közös fogalmi keretet alakítsunk ki – hiszen a kutatás így tud megújulni, fejlődni.

Ezeknek a céloknak csak részben tudtunk megfelelni, a konferenciát mégis eredményesen zártuk. A három nap alatt 31 előadás hangzott el, mellettük 12 poszter is bemutatásra került. A résztvevő 120 kutatót és érdeklődőt rendhagyó módon fogadó „Pannon-tenger Múzeum” hangulatos helyszínnek bizonyult, és sokat jelentett, hogy a szervezésben a Múzeum munkatársai és a közel 40 fős Régészeti Tár egy emberként vett részt.

Az esemény óta eltelt négy évben több kutató munkája is megjelent, így ebben a kötetben tizennégy tanulmány kapott helyet. A közlések a konferencia altémáit felbontva, immár időrendi sorrendben, a kőkorszaktól a vaskor végéig foglalkoznak a „rituálé régészettel”, eredményeiket egy kulturális antropológiai tanulmány egészíti ki. A kötet kiadása egy sikertelen pályázatot követően a Herman Ottó Múzeumban anyagi nehézségekbe ütközött, emiatt a Szervezők nevében szeretnénk megköszönni az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének a lehetőséget, és különösen Váczi Gábor áldozatos munkáját, amelynek révén a *Dissertationes Archaeologicae* sorozat *Supplementum* köteteként végül mégis hozzáférhetővé válhat a kutatás és az érdeklődők számára.

Újdonságok – kellékek – rítus – interpretáció

A reprezentatív bronzedények, kerámia utánczataik, festett-faragott agancstárgyak és a regölyi építmény értelmezése

FEKETE MÁRIA

Pécsi Tudományegyetem
Interdiszciplináris Doktori Iskola

feketemdepot@gmail.com

SZABÓ GÉZA

Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd

kaladeaa@gmail.com

Tóth István 75. születésnapjára

Absztrakt

Az új típusú tárgyak megjelenése nem csak bővülő kapcsolatrendszer, státusz- és presztízsjavak cseréjét és/vagy új etnikum megjelenését jelezheti, hanem ezek a korábban ismeretlen tárgyak egyben egy másik gondolkodásmód, eszmerendszer zárt és gyakran szigorúan következetes módon előkerülő kellékei, rítust jelző és bizonyító felszerelések.

A regölyi tumulus építménye sem a korábban a Kárpát-medencében feltárt halomszerkezetet mutatja. A boronafalú építményt vesszővel font cölöpsor övezi, melyet kívülről faszénrétegre alapozott, vastag, keményre döngölt agyagköpeny borít. Az építmény belsejében 9×6 oszlop tartotta a lapos tetőt. A padlóba mélyedő gödrök alját kővel rakták ki, és mint arra az iráni párhuzamok is utalnak, a föld szentsége miatt erre helyezhették a halottaikat, majd a bomlási folyamat után a maradványokat megsemmisítették.

Emberi csontokat nem találtunk, csak nagy mennyiségű, erősen fragmentált, részben szintén idegen eredetű, új típusú leletanyagot. Közülük kiemelkedő fontosságúak a bronzedények töredékei (bogrács, situla, cista). A cista új típusként jelenik meg ekkor, és a többi bordázott bronzvödör vizsgálatával legalább két műhelyt sikerült elkülönítenünk. A bronzedényeket a sörfogyasztás megjelenésével kapcsoljuk össze, ezeket a készleteket változatos kivitelű és finomságú kerámia- és üveg phiálékkal tették teljessé. Szintén az újdonságok közé tartozik a füstölőlánc használata; más típusainak öntőmintáit korábban ugyancsak Regölyben találták. Ezeket a tárgyakat – funkciójukban – az ókori Kelet palotarelieffein láthatjuk. Szintén novum a fedőperemes edények használata, ami a teázás megjelenésére utal.

A temetkezés rítusa a Mazda-hit szokásait idézi, ahhoz köthető a tűzoltárokat szimbolizáló füstölők használata is. Mindezek egy konkrét eseménnyel értelmezhetők, melynek során a Kr. e. 7. század utolsó negyedében a kimmer szövetséghez tartozók (szigünnák és más sztyeppei kapcsolatokkal is rendelkező néptöredékek) több hullámban menekültek Európába, – magukkal hozva mestereket, ismereteket, rituális hagyományokat –, és megalapozták Európa vaskori átalakulását.

A régészeti kutatásban régóta köztudott, hogy bizonyos új típusú tárgyak megjelenése nem csak bővülő kapcsolatrendszer, státusz- és presztízsjavak cseréjét és/vagy új etnikum megjelenését jelezheti, hanem ezek a korábban ismeretlen tárgyak egyben egy másik gondolkodásmód, eszmerendszer zárt és gyakran szigorúan következetes módon előkerülő kellékei, rítust jelző és bizonyító felszerelések.

A regölyi tumulus leletanyagának feldolgozása közben ezekből a megfigyeléseinkből – alapos megfontolások alapján – a Kárpát-medencében korábban nem észlelt rítus- és vallásgyakorlat körvonalazódik. A kora vaskori leletanyag vizsgálata közben a kutatás már régóta felfigyelt néhány nagyon fontos, új, korjelző típus előkerülésére. Közülük most csak azokkal a tárgyakkal kívánunk foglalkozni, melyek Regölyben csoportosan jelennek meg. Azonosításuk során a Kárpát-medencében korábban ismeretlen gondolkodásmód, hitvilág, rituálé, egyben ceremóniasor körvonalazható, melynek kellékeiként interpretálhatók.¹ Az urnamezős kultúra reprezentatívnak számító, bronzból készült evő- és ivókészletei (üstök, situlák, bográcsok, szűrők, csészék, húsakasztó kampók) részbeni tovább használata vagy formai megújítása mellett néhány, eddig teljesen ismeretlen típus és forma is megjelenik. Ezek sorozatosan felbukkanó, „kötelezően” használt, szinte „elvárt” tagjai lesznek a társadalmi státuszt jelző és egyben az újonnan azonosított vallási rituálé során is alkalmazott készleteknek.² A változatos kivitelű, díszítésű és méretű csészék, tálak megvannak már a késő bronzkori leletegyüttesekben is. A különféle anyagú – bronz, agyag, üveg – phiálék is elengedhetetlen tartozékai mind a reprezentatív, mind a rituális célra használt készleteknek.

Újdonságként figyeltünk fel a regölyi tumulus leletanyagában a különféle technikájú, profilált peremű, fedős kerámiaedények felbukkanására – a durva, vastag falú, nagyméretűtől a finom, vékony falú, esetenként festett és/vagy geometrikus pontmintával is díszítettig. Használatukból véleményünk szerint – szintén novumként – a teázás Kárpát-medencei megjelenésére következtethetünk.³ A regölyi tumulusban talált kerámia(töredék/ek) a mindennapi háztartási edényeken kívül a reprezentatív, világi rituálékhoz és a szertartásokhoz szükséges készletek darabjai is voltak.

A bronzedények számának növekedésével egyre több érv merül fel az alkoholok között a sörfogyasztás elterjedésére. Réz- és bronzedényben ugyanis nem tárolható a bor.⁴ A kérdést azért is nehéz megfogni, mert a görög ’oinos’ bort és sört egyaránt jelent. Az esetek többségében általában borként értelmezik, fordítják, de igen elgondolkodtató Xenophón leírása arról, hogy valójában mi is lehetett ez az ital:

„Búza, árpa, bab, és árpabor is volt nagy edényekben. Még az árpaszemek is ott úszkáltak az edény peremén, és a bütyküktől megfosztott rövidebb-hosszabb nádszálak lebegtek a folyadékban. Ha az ember megszomjazott, ezeket vette a szájába és megszívta. Nagyon erős ital volt, ha az ember nem töltött hozzá vizet, és nagyon kellemes annak, aki megszokta.”

(Xenophon: Anabasis IV, 5 – Fein Judit fordítása)

Az utóbbi évek természettudományos vizsgálatainak sora mutat arra, hogy – éppen ezekkel az edényekkel együtt – a sörfogyasztás terjedésével számolhatunk.⁵

A Kárpát-medencei leletanyagban a situlák a kevésbé változott, továbbélő, reprezentatív alapformák közé tartoznak.⁶ A kihajló szájrperemben merevítő szálát használnak, a nyakon-vállon lévő akasztóba illesztik a fogót, amely lehet áltordírozott, kacsafejben végződő, vagy öntött, négyszögletes keresztmetszetű, félköríves. Sajnos az eddig ismert hazai eredetű kora vaskori

1 SZABÓ – FEKETE 2011; SZABÓ – FEKETE 2014; FEKETE – SZABÓ 2015; FEKETE – SZABÓ 2017a; SZABÓ – CZUPPON 2014.

2 KAUS 1980; PATAY 1990.

3 FEKETE – SZABÓ 2015, 279, 4. kép i, j, k.

4 SZABÓ 2017a, 59–63.

5 MCGOVERN et al. 2013; ROFFET-SALQUE et al. 2017.

6 PATAY 1990; DRESCHER 1980.

situláink díszítetlenek.⁷ Kevés együttesből ismerjük, agyag változatai sokkal elterjedtebbek, pl. mindjárt az emlegetett vaskeresztesi halmokban. Mind a bronz-, mind az agyagsitulákhoz fedők is tartoz(hat)nak.⁸

A széleskörűen ismert és elterjedt késő bronzkori bográcsok sorozatától jól elkülöníthetők a kora vaskoriak.⁹ Technológiai szempontból élesen különböznek; az utóbbiakat öntik, és utána kalapálással nyújtják egészen a kívánt alak, nagyság és forma eléréséig. Technikai/műhelyt jelző(?) sajátosság a perem alatt körbefutó egy vagy néhány vízszintes, bekarcolt vonal (ez néha a későbbiek során díszítőmotívumok segédvonala lesz), és elsősorban a legfeltűnőbb: a kettőskereszt alakú függesztők használata, valamint a kettős akasztó (kengyel), amely leginkább áltordírozott (öntött), a két vége pedig hajtogatással kialakított madárfejjel zárul. A felül gyűrűben végződő kettőskereszt alakú akasztók méretei, arányai arra utalnak, hogy ezek egy műhely (műhelykör/„kereskedőház”?) termékkörébe sorolhatók.¹⁰

Teljes mértékben újítás és újdonság az ekkor megjelenő bordázott falú bronz cista – mind itt a Kárpát-medencében, mind Európában.¹¹ Ha a tárgy előzményeit keressük, a Kaukázus vidékéig, sőt egészen Irán térségéig kell mennünk, ahol korábbi, egykorú és későbbi változatait is szép számmal megtaláljuk. A tárgy fontosságát, kihagyhatatlanságát a reprezentatív edénykészletből az a tény is hangsúlyozza, hogy nálunk kerámiaváltozatai is ismeretesek.¹² A 2011–12-ben Regöly-Strupka-Magyar birtokon feltárt, a Kr. e. 7. század utolsó harmadára keltezhető halom széles kapcsolatrendszerrel rendelkező leletei közül ezért is ezt a tárgy-típust szeretnénk külön kiemelni. A korszakra rendkívül jellemző, sajátos alapanyagból, sajátos technológiai ismeretekkel gyártott típus jellegzetes formája miatt a többi tárgytól – még töredékes állapotában is – jól elkülöníthető. Nem mindennapi edény; a kultuszélethez és státuszhoz is köthető használatát ókori ábrázolásokon követhetjük. Így, mint cseppben a tenger, tükrözi mindazon problémákat, amelyekkel a regölyi halom feltárása során találkoztunk.

A regölyi leletek egyik általános jellemzője a fragmentáltság.¹³ Sajnos ez a most vizsgált cistákra is igaz. A gyakran a felismerhetetlenségig másodlagosan égett bronzdarabok között 20 db, 3–8 cm nagyságú, poncsorral díszített cista oldaltöredéket találtunk, ahol a mérhető darabokon a bordák közötti távolság 1,5–2 cm volt (1. kép). Ugyanitt díszítetlen cistatöredékek is előkerültek, amelyeken a bordák sűrűbben, egymástól 0,9–1,4 cm-re futnak. Továbbá több, áltordírozással díszített fülhöz (kengyel) tartozó, megolvadt töredék is fellelhető. Ezek hasonló típusú akasztókkal szerelt bográcsokhoz vagy situlához is tartozhattak; mint arra a feltehetően e lelőhelyen talált korábbi bogrács, vagy a kettőzött kereszt alakú függesztőkarika része (1. kép, 45.26), valamint az említett edény töredékei is figyelmeztetnek.

A regölyi díszítetlen, 0,9–1,4 cm távolságban bordázott falú cistatöredékek (2. kép) legközelebbi párhuzamai a lelőhelyünktől alig pár kilométerre fekvő Kurdról származó, jól ismert kincsleletben találhatóak. 1884-ben a Kapos folyó medréből 14 db bordázott falú cista került elő.¹⁴

7 Például Vaskeresztes I.: FEKETE 1985a; PATAY 1990.

8 Lásd például: szintén Vaskeresztes.

9 PATAY 1990.

10 Lelelőhelyeik: Regöly, Ártánd, Hallstatt, Heuneburg, Býči skála (SZABÓ 2013; FEKETE – SZABÓ 2017a).

11 FEKETE – SZABÓ 2017a.

12 Például Kiskőszeg/Batina, Regöly: METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 33.2; SZABÓ – FEKETE 2014, 31. t. RHK5.1-3; ld. még a szekszárdi múzeum állandó kiállításán.

13 SZABÓ – FEKETE 2011; SZABÓ – FEKETE 2014.

14 WOSINSKY 1885; PATAY 1990, 76–78, Nr. 128–141.



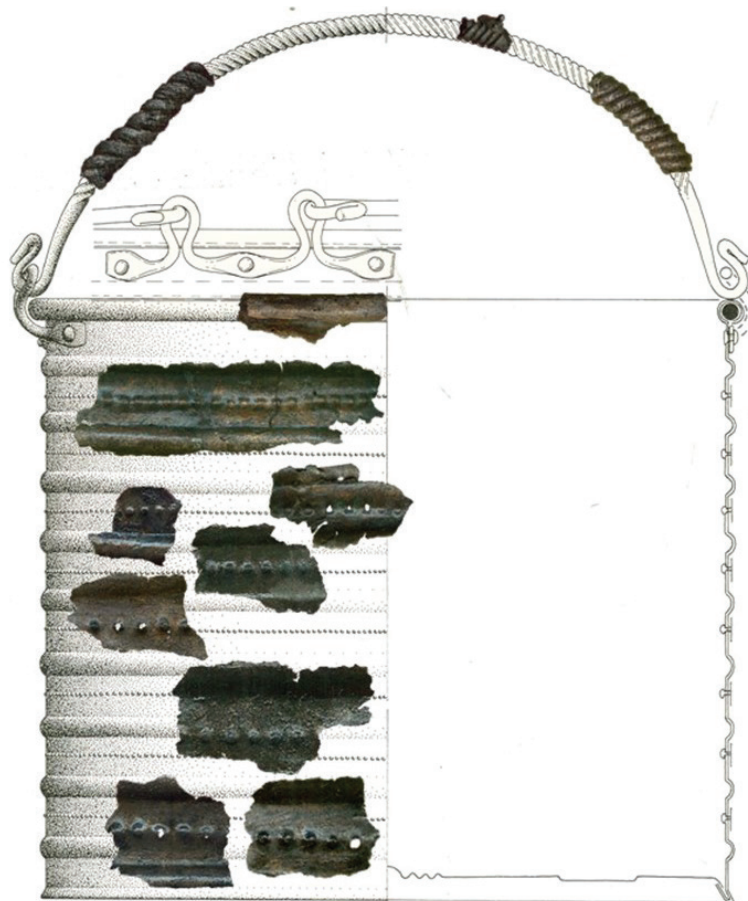
1. kép. Bronzedények töredékei Regöly-Strupka-Magyar birtok lelőhelyről.

Fig. 1. Fragments of bronze vessels from the archaeological site of the Regöly-Strupka-Magyar birtok.

Legutóbbi vizsgálatuk során arra a következtetésre jutottunk, hogy ezeket manufaktúraszerűen, sorozatban gyártott alkatrészekből szerelték össze. Eddig a kincslelet kilenc, a szekszárdi múzeumban és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kurdi vödörnek alján lévő „Kreisringbuckel” díszítést hasonlítottuk össze, ebből nyolc esetben olyan nagy volt a formai és méret-

beli egyezés, ami azonos beütő szerszám (ponc) használatára utal.¹⁵ A kincsleleten belül csak egy esetben találtunk eltérést, ott azonban nem csak a fenékbélyeg mérete, hanem a sima, tordírozás nélküli füle is eltért a többi vödörétől.¹⁶ Ez jól mutatja, hogy az azonos szerszámmal készült alkatrészek széles területen kimutathatók a korszak cistái között, illetve a látszólagos formai hasonlóság ellenére is több beütő szerszámmal kell számolnunk. Az csak a hazai és külföldi párhuzamok további, még szélesebb körű vizsgálata alapján deríthető ki, hogy az eltérő szerszámlenyomatok mely esetben jelentenek eltérő műhelyt is. Hiszen egyetlen mesternek is lehet több, más-más méretű és formájú szerszáma a készletében.¹⁷ Már az első lépés, az azonos beütő szerszámmal készített minták elkülönítése sem kis feladat, hiszen nem csak a cisták széles körén – mint Hallstatt, Heuneburg, Býči skála, stb. – de számos más edénytípuson: pánceleon, sisakon, pajzson, csüngőn is megtalálható ez a motívum.

A regölyi cistatöredékek között nagyobb számban vannak jelen a poncolással díszítettek. A poncolt debreceni, ismeretlen lelőhelyű vödör alján a kurdi cisták többségével megegyező méretű fenékbélyeg volt (6. kép 1), ami összekapcsolhatja a díszített és a díszítetlen cisták egy részét. Gerlinde Prüssing például a fixen rögzített, illetve a „mozgó fülek” alapján egy típusba sorolja Frög díszítetlen és Hallstatt, 660. sír díszített cistáját.¹⁸



2. kép. A cista rekonstruált képe a regölyi halomban talált töredékek felhasználásával.

Fig. 2. Reconstructed image of the cist by using the fragments found in the Regöly tumulus.

15 SZABÓ 2013.

16 MNM ltsz.: 62/866.6.

17 BILGI 2004, 125; ÖZGEN et al. 1996, 218–230.

18 PRÜSSING 1991, 85.

Jól látható, hogy a két cista között több az eltérés, mint a hasonlóság. Még füleik száma is eltér. A frögi egyfülű, díszítetlen, pereme kifelé hajlik, oldalán négy, többszörösen összetett borda fut, alján nincs pontkörös bütyökdísz (tulajdonképpen miniatűr vagy jelképes omphalos). A hallstatti temető 660. sírjában talált vödör kétfülű, pereme befelé hajlik, nyolc félköríves bordája között poncolás fut körbe, körökkel övezett bütyökdísz is van a fenekén.¹⁹ Mint a fentiekből látható, a látszólagos szerkezeti hasonlóság ellenére ezek a cisták technológiai és műhelygyakorlat szempontjából valójában legalább két eltérő típusba tartoznak – alapvetően nem a díszítésük vagy annak hiánya miatt. Amint azt a kurdi cista alján lévő „Kreiringbuckel”-ről vett, a „debreceni”²⁰ és magyarkeresztesi (Vaskeresztes) ciszta (3. kép)²¹ aljába pontosan illeszkedő lenyomat bizonyítja – állítjuk, hogy egy műhelyen belül is készíthettek és szereltek össze díszített, illetve díszítetlen vödröket. Így egyáltalán nem meglepő, hogy ugyanazon a lelőhelyen díszített és díszítetlen cisták (töredékei) együtt kerülnek elő.

Kontinensünkön a kurdi típusú cisták fő sajátosságát adó körbefutó bordák – de maga az edénytípus is – a kora vaskor előtt szintén ismeretlen volt. A többé-kevésbé hengeres falú bronzvödrök használata az iráni népeknél viszont a mai napig általános. A Kr. e. 9. századtól kezdve az ókori Kelet területén számos ábrázoláson megjelenik a bronzvödör – alapvetően két, egymás mellett végig párhuzamosan élő kontextusban: lakomákon és az ettől nyilvánvalóan nem teljesen független szakrális cselekménysor részeként. A kalhüi (Nimrud) palota felavatására Kr. e. 879-ben rendezett lakoma domborművein jól látható, amint a szolgák kisméretű, oroszlánfejben végződő vödrökkel italt mernek a keverőedényből a vendégeknek.²² Ezek az oroszlán-, szarvas-, vagy kosfejben végződő, gyakran aranyból vagy ezüsből készült vödrök a sírokban, kincsleletekben az iráni területeken éppúgy megtalálhatók, mint Gordion MM halmában.²³ A régészeti leletek tanúsága szerint az egyfülű, bronzból öntött vagy aranyból, ezüsből trébelt, kisebb méretű edények ital felszolgálására, fogyasztására voltak alkalmasak, hiszen állatfejes végződésük miatt nem álltak meg az asztalon vagy polcon. Vagyis funkciójuk szerint közelebb állnak a rhytonokhoz (ivás és/vagy áldozati cselekmény), mint a tárolás/merés célját is szolgáló vödrökhöz.



3. kép. A restaurált magyarkeresztesi (Vaskeresztes) cista.
Fig. 3. Restored cist from Magyarkeresztes (Vaskeresztes).

19 PRÜSSING 1991, Taf. 105, 325.

20 Figyelem, csak őrzési hely és nem lelőhely! PATAY 1990, 76, Nr. 127.

21 PATAY 1990, 75, Nr. 126.

22 BOTTA – FLANDIN 1849, I. Pl. 76; KALLA et al. 2013, 30, 10–11. kép.

23 YOUNG 1981.

A cisták keleti párhuzamait keresve vált egyértelművé, hogy formájában, kiképzésében, technológiájában és díszítésében valamelyest rokon a rhytonok készítése, előfordulása és használata is. Ezek merítő- és ivóedényként funkcionáltak, és fő ismertetőjegyük, hogy nem állíthatók a talpukra, fenekükre, mert állatfejen (kos, kecske, oroszlán) végződnek (4. kép 9, 11).

I. Sarduri (Kr. e. 760–743) Ermitázsban őrzött sisakján – témájában és a vödör formáját tekintve is – a fentiekől eltérő kép tárul elénk. Kifejezetten szakrális cselekményként értelmezhető, amint a szárnyas pap, király, genius az életfa termését gyűjti a kezében tartott cistába; talán a szent szóma italhoz szükséges növényt szedi.²⁴ Esetleg a termékenység- és halálszimbólumként ismert fenyőtobozt fogják? Más magyarázat szerint az ábrázolásokban előforduló indaháló, valamint a sör újonnan felismert fontos szerepe miatt inkább komló tobozként értelmezhető.²⁵ Hasonló jelenet ismétlődik többször is a kalhui palota Kr. e. 8. századi domborművein (4. kép 6–8, 11). A kötött szerkezetű, rituális témájú ábrázolások arra is felhívják a figyelmet, hogy ezek az edények nem lehetnek csupán hétköznapi használati tárgyak vagy különleges technológiával készült, díszes készletek részei. A cista az európai Hallstatt-kultúra területén is szabályos *services* részeként jelenik meg (lakoma, vendégbarátság, diplomácia, szertartások, halotti rítus), előkelő temetkezésekben és kincsleletekben egyaránt.²⁶ Használatuk mögött mindig teljes szokásrendszer, életforma és világkép húzódik, ezért elengedhetetlen az időrendi, technológiai és kultúrtörténeti szempontú komplex vizsgálatuk.

A Regöly-Strupka-Magyar birtok lelőhelyen hiteles körülmények között feltárt cista- és bográcsstöredékek a technológiai változások²⁷ megfigyelése mellett lehetőséget adnak a történeti háttér felvázolására is.²⁸ Lelőhelyünk a Kapos- és a Koppány-folyók találkozásánál fekszik. 2011–12-ben olyan halmot tártunk fel, melynek leletanyaga egyértelműen a Kr. e. 7. század utolsó harmadára, véleményünk szerint a Ha D időszak, és egyben a vaskor kezdetére keltezhető, de sem a szkíta, sem a Hallstatt-kultúra leletei közé nem illeszthető be. Számos párhuzam mutat az etruszk területek felé is; a regölyi leletek jelentős része szoros kapcsolatban van a tőlünk dél-délnyugatra fekvő, azonos korú régészeti csoportokkal (Martijanec-Kaptol, Dalj, Budinjak, Japodi, Vače, Magdalenska gora, Stična, Most na Soči), de nem azonos velük. A Dunántúl déli felén, az említett horvátországi és szlovéniai régészeti csoportok területi kiegészítéseként körvonalazzuk a Regöly-csoportot, mint kis, önálló „királyságot”. A halomban előkerült tárgyakat – az ókori auctorok megjegyzéseit is figyelembe véve – a pannonok hagyatékának tekintjük, akik a Dél-Dunántúl Balatontól délre fekvő területét a Kr. e. 7. század utolsó harmada – 4. század eleje közötti időszakban közel három évszázadon át birtokolták, de létük, különállásuk még a római kor első évszázadaiban is jól érzékelhető.²⁹

A hallstatti leletekkel is szoros kapcsolatokat mutató regölyi halom anyagában területünkön eddig ismeretlen típusú, Kis-Ázsia felé mutató tárgyak és jelenségek is megfigyelhetők. A döngölt agyagból épített halomszerkezet párhuzamát a phrygiai Gordionban találjuk,³⁰

24 Meg kell jegyeznünk, hogy az ábrázolásokon és a szövegekben is jól tükröződően több szál keveredik, területenként különböző növényeket, eltérő receptúrát használ(hat)tak egy hasonló hatású és szerepű, valószínűleg alkoholos ital előállításához.

25 SZABÓ 2018.

26 KAUS 1980; FEKETE 1985a, 37, Abb. 11, 18; FEKETE 2011.

27 GYÖNGYÖSI et al. 2018.

28 SZABÓ – FEKETE 2011, 24. tábla 15–17.

29 SZABÓ – FEKETE 2011, 48–50; TÓTH 2015, I., III., V. fejezetek.

30 YOUNG 1981; FEKETE – SZABÓ 2017b.



4. kép. Bronzvödörök és ábrázolásaik az ókori Keletről. 1 – Kültepe, Kr. e. 20. sz., 2 – Urartu, Kr. e. 8–7. sz., 3 – Perzsia, Kr.e. 8–7. sz., 4 – Villanova, Kr. e. 8. sz., 5 – Altintepe, 6–10 – II. Sargon palotája, 716–713, 11 – Kalhu (Nimrud), 9. század.

Fig. 4. Bronze pails and their images from the Ancient Orient. 1 – Kültepe, 20th c. BC, 2 – Urartu, 8th–7th c. BC, 3 – Persia, 8th–7th c. BC, 4 – Villanova, 8th c. BC, 5 – Altintepe; 6–10 – II. Sargon's palace, 716–713 BC, 11 – Kalhu (Nimrud), 9th c.

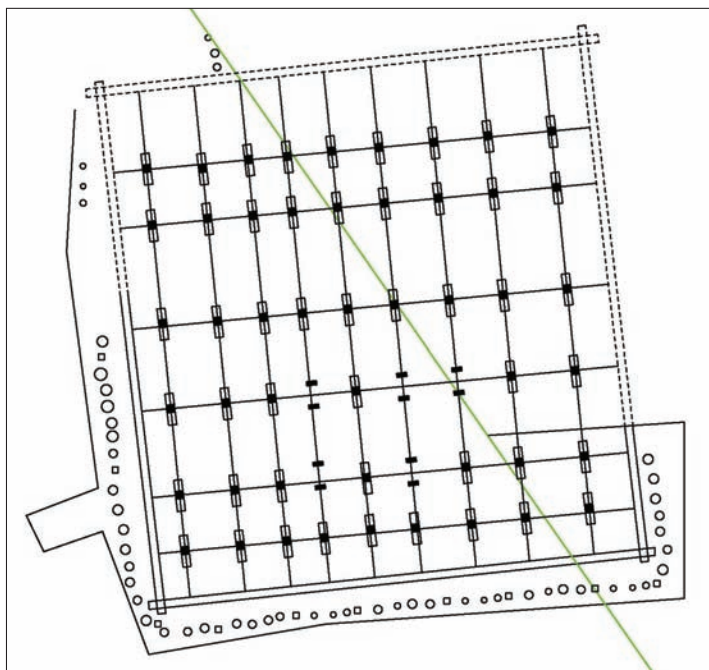
miként az alatta feltárt, belsőoszlopos csarnoképületnek az urartui Altintepén, Persepolisban, Godintepén.³¹ Különösen meglepő, hogy a regölyi, ácsolt fagerendákból emelt épületben hat sorban 9–9, összesen 54 oszlop tartotta a tetőt (5. kép).³²

Ugyanakkor a háromtollú bronz nyílhegyek, a Közép-Ázsia felé mutató lószerszámok, az Andronovokultúrára utaló kerámiatöredékek, edénydíszítések azt is elárulják, hogy itt egy olyan népességgel kell számolni, akik ugyan életmódjukat tekintve a szkítákhoz hasonlóak, de a Fekete-tengert nem északról, hanem délről, Kis-Ázsia felől kerültk meg.³³ Jelenlegi tudásunk szerint a vizsgált korszakban egyetlen ilyen nép volt: a kimmerek, akiknek egy része a szkíták elől menekülve a Fekete-tenger felett, másik águk délről, átkelve a Kaukázuson, a Kr. e. 8. századtól már Urartu, Phrygia, majd később Lydia területén hadakozott.³⁴ Sőt, a Kis-Ázsiát elhagyó kimmerek egy része ismét keletre fordult; Gordion hatása egészen az Altajig, Pazyrikig kimutatható.

Így válik érthetővé, hogyan keveredhet sajátosan, a Balkánon keresztül a Kr. e. 7. század utolsó harmadában a Dél-Dunántúlra érkezők hagyatékában a keleti lovasnépek tárgyi anyaga és az Ókori Kelet fejlett technológiája.

Nem kívánunk részletesen foglalkozni a Hallstatt-kultúra kialakulásával kapcsolatban az európai és az orosz kutatásban létező, alapvetően egymásnak ellentmondó álláspontokkal. Az európaiak folyamatos belső fejlődést feltételeznek: a tárgyak kereskedelme, kulturális hatások, „kapcsolatok” állnak a jelenség háttérében,³⁵ az orosz kutatók szerint viszont a keleti lószerszámok, fegyverek nyugati feltűnése csak népvándorlással magyarázható.³⁶ Az újabb regölyi leletek inkább egy köztes megoldásra, az uralkodó elit (és kísérete) kicserélődésére utalnak (azaz egy sajátos, eddig fel nem ismert szárazföldi gyarmatosítás zajlott).³⁷

A korszak jelentős „nagypolitikai”-történeti eseményeit áttekintve az alábbi, területünket érintő, azt erősen átformáló, és tartósan, évszázadokon keresztül észlelhető változásokat, illetve az ezt mutató különálló leletanyagot találtuk.



5. kép. Regöly-Strupka-Magyar birtok lelőhelyen feltárt tumulus kiszerkesztett alaprajza.

Fig. 5. Constructed layout of the tumulus excavated at the Regöly-Strupka-Magyar birtok.

31 ANATOLIAN CIVILISATIONS, Fig. 312.

32 FEKETE – SZABÓ 2015, 282, 2., 6. kép.

33 САБО – ХОРВАТХ 2016.

34 KOHLER 1995, 185–189; БРЮЖКО 2005, 31.

35 METZNER-NEBELSICK 2002.

36 БРЮЖКО 2005.

37 FEKETE 2016; FEKETE 2019; FEKETE – SZABÓ 2017b; KÜRTHY et al. 2018.

A Kr. e. 7. század utolsó harmadában a Dunántúlra érkezők nem lehettek sokan. Ezt a helyi kerámiaművességnek az egész térséget érintő, jelentős mértékű továbbélése egyértelműen bizonyítja. A területfoglalás inkább csak a stratégiai jelentőségű központokra, vasnyersanyag-lelőhelyekre vonatkozhatott, ami Regöly példája és az új típusú leletek eddigi ismereteink szerinti viszonylag ritka, területileg elszórt megjelenése alapján feltételezhető. A korszak „városias” központjaiban működő, termékeiket a görög hagyományok jegyében gyártó mesterek munkái először a bevándorló uralkodó elit és a katonai kísérethez tartozók, vagyis a megrendelők ízlése szerint készültek. Csak később alakult ki a helyi elemeket is ötvöző, de már a behozott technológiákat alkalmazó új stílus.

A régészeti leletekben a Kr. e. 7. század utolsó harmadában mutatkozó látványos megtorpanást a Kr. e. 6. században robbanásszerű fejlődés követi, ami szerintünk új korszakhatárt jelentő történeti eseményekre utal. Közvetlenül az iónok gyarmatosítását megelőző, tudakozódó-felfedező útjainak hatása alatt álló, Közép-Ázsiából induló, Kis-Ázsia területét érintő, ottani mesterembereket is magával hozó betelepüléssel kell számolnunk, nem csak a Dunántúlon és a Kárpát-medencében, hanem egész Európában.³⁸

Az anatóliai tengerparti és szigeti ión városok, a belső területeken lakó lydek és phrygek története a Kr. e. 7. században meglehetősen mozgalmas volt az Urartut is lerohanó, a médekkel többször is szövetséges kimmerek elleni harcok miatt. A babilóni lázadás leverése után (Kr. e. 648) Assurbanipal bosszúhadjáratai az anatóliai részeket sem hagyják érintetlenül, ami ebben a korszakban jelentős kirajzásokkal jár. Nem véletlen, hogy ekkortól felerősödik az iónok kolonizációs tevékenysége, amiről az antik forrásokban több helyen is olvashatunk.³⁹ A kimmereket az asszírokkal szövetséges, az apja halála miatt bosszúszomjas II. Alüattész lüdiai király semmisítette meg. Gürcan Polat antandroszi ásatásáig általános vélemény volt, hogy maradékaik Kr. e. 540 körül teljes egészében visszavonultak a Kaukázus térségébe, és nem telepedtek meg Anatólia területén.⁴⁰

A Kárpát-medence története szempontjából is fontos záródátumok: a méd-babiloni szövetség újbóli megerősödése Kr. e. 625 után, valamint az asszír főváros, Ninive Kr. e. 612-es elfoglalása, majd az asszír hadsereg megsemmisítő veresége, a Kr. e. 605-ös karkemisi csata időpontja.⁴¹ Mindez különösen érdekes Hérodotosz azon megjegyzése tükrében, mely szerint az Isztroszon túl méd viseletben járó szigünnák laktak.⁴²

Az egyiptomi-asszír szövetség karkemisi teljes veresége után Babilón és a médek megállapodnak Asszír felosztásáról: Babilónnak jutott Észak-Szíria és a szomszédos területek, Kilikia, Fönícia és a tengerpart; a médeké lett Észak-Mezopotámia jelentős része és az egész hegyvidék, Lydia határáig. A továbbiakban, a gyorsan megszilárduló hatalmi viszonyok közepette már lehetetlenné váltak a korábbi évtizedek nagyobb népmozgásai. Nem véletlen, hogy akár a thrákok al-dunai, akár a szkíták Kárpát-medencei területfoglalását nézzük, az a régészeti adatok alapján több ütemben, de mindenképpen még a Kr. e. 7. század vége előtt történt.

Mint ahogy az sem tekinthető véletlennek, hogy – különösen a 6. század elejétől – egész Európában robbanásszerű gyorsasággal erős királyságok, meglehetősen agresszíven terjeszkedő

38 SZABÓ – FEKETE 2011, 50; FEKETE 2016; FEKETE 2019.

39 HEGYI 1981.

40 POLAT et al. 2010; ANTANDROS; FEKETE – SZABÓ 2015; FEKETE 2018.

41 FEKETE – SZABÓ 2015.

42 Hérodotosz V, 9.

egységei alakulnak ki, amelyeknek gazdasági felvirágzása, technológiai fejlődése és kis-ázsiai elemekkel átszőtt kultuszélete mellett a helyi alapok inkább csak a „köznépi” leletanyagban találhatóak. Gondoljunk itt a görögökön kívül az Európát egymás között gyakorlatilag teljes egészében felosztó etruszkokra, thrákokra, szkítákra és a hamarosan a történelem színpadára lépő, több gyökerű keltákra.

Ez a mi szempontunkból egyben azt is jelenti, hogy ekkortól már jelentősebb népmozgás nem érheti a területünket a Kárpátok keleti oldaláról, vagy a Duna mentén. Egyedül a Balkán középső része (a napjainkban ismét különösen fontossá váló, sok évezredes „zöldfolyosó”), vagy a *Caput Adriae* felől lehet később, a Kr. e. 7/6. század fordulója után, a megszilárduló hatalmi viszonyok miatt már ott is lezáruló átjárókat találni. Így valamikor Kr. e. 648 után, de mindenképpen legkésőbb a Kr. e. 605 körüli évekig el kellett foglalnia annak a népnek a Regöly központú területét, amely az eddig előkerült regölyi régészeti leletanyag, jellegzetes keleti fegyverek, lószerszámok tanúsága szerint nem volt része a szkíta kultúrkörnek.



6. kép. Dareiosz király a perszeopoliszi apadana domborművén, előtte a füstölők és a kezükben bordásfalú vödröt tartó szolgák.

Fig. 6. King Darius on the relief of the apadana in Persepolis, in front of him the incense and the servants with the ribbed pails in their hands.

A történeti adatokból is világos, hogy a kimmerek Közép-Ázsából induló, Európát több hullámban és különböző irányokból elérő vándorlásának útvonala mentén mennyire erősen keveredett tárgyi és szellemi kultúráját közvetítettek kontinensünk felé a Kr. e. 9–7. században.⁴³ Csak egyetlen, a cista használatához kapcsolódó ábrázolást, a persepoliszi palota „meghallgatási jelenetét” kiemelve jól látható, amint a király, Dareiosz mögött állók bordázott falú vödröt tartanak a kezükben (6. kép). Ennek formája teljesen megfelel a regölyi, kurdi, vaskeresztes, hallstatti, Býci skála-i, heuneburgi, bolognai stb. leleteknek. A király lábánál pedig egy füstölő található (6. kép), amihez hasonló etruszk lelőhelyekről is ismert. A domborművön még a füstölő lelógó láncja is megfigyelhető.⁴⁴ Füstölő és hozzá tartozó lánc nem csak az ókori keleti jelenetekből és az etruszk leletanyagból ismert, hanem öntőmintája is van Regölyből.⁴⁵ Ez és ilyen típusú füstölőláncok Vetuloniától kezdve északra, a Borostyánkő úton is megtalálhatók.⁴⁶ A morvatországi Býci skála 19. században feltárt leletanyagának modern publikációjánál már felmerült

43 БРУЯКО 2005.

44 FEKETE – SZABÓ 2017a.

45 FEKETE 1985b.

46 KROMER 1986, Abb. 23.

az a kérdés, hogy ha Regölyben van öntőmintája, hol készülhetett, és miért Vetulonia-típusnak nevezzük?⁴⁷ Tumulusunkból egy újabb lánctípust is megismertünk, vagyis megerősítést kapott a tárgy elengedhetetlenül fontos kellék volta (7. kép). Az is világos, hogy ezek a tárgyak a kisebb-nagyobb tűzoltárok házban, palotában használt jelképei, kicsinyített másai. A tűzoltárok e szimbólumai pedig a vallási rituálé készletéhez tartoznak. A cisták és a füstölőkre utaló adatok elterjedését térképre vetítve azonban látható, hogy ezek a leletek nem csak a Borostyánkő út észak-dél irányú tengelye menti sávban kerülnek elő, hanem kb. 1000 km átmérőjű körön belüli gócpontokban sűrűsödve található. A földrajzi körülményeket, különösen a Kárpátok elhelyezkedését is figyelembe véve felmerül egy erős kelet-nyugati irányú, a hegyektől terelt mozgás lehetősége is.

Számos egyéb, a rituális élethez kapcsolódó, a Dunántúlon észlelt jelenségre és tárgyra terjedelmi okok miatt nem térhetünk ki, így többek között nem beszélhetünk a szakrális táj fogalmáról, a feltételezett szentélyekről/áldozóhelyekről és a korszakban nagy jelentőségű bronzszobrocskák problémáiról sem.⁴⁸

Mindenképpen ejtenünk kell néhány szót a regölyi festett-faragott, nagy számban előkerült agancstárgyakról is. Jelentős mennyiségük és változatos tárgytípusokhoz való tartozásuk miatt – itt és most – csak megemlítjük a bronzedényekhez hasonlóan műhelyszerű, fázisokra bontható munkatevékenységet mutató faragványainkat.⁴⁹

*„Mint elefántcsontot ha színez bíborral egy asszony,
maión, vagy kár nő, hogy zablán dísz legyen abból:
és a teremben fekszik, sok lovas ifju akarja
hordani, csakhogy e dísz a királyé, hogy legyen éke
majd paripáinak és a lovasnak büszke dicsőség”
(Homérosz: Íliász IV, 141–144)*

A teremben (ti. a megaronban, a „palota“ nagytermében) fekszik, kincstárban raktározták, vagyis *κειμηλια κειται* (feküvő kincs) volt, a reprezentatív készletekhez, a király majdan szétosztandó ajándéktárgyai közé tartozott, fejedelmi vendégek, vendégbarátok kapták; ezek a tárgyak tehát – részben – egyértelműen világi rituálék részeként kerültek a regölyi tumulusba.⁵⁰ A faragványok másik része pedig a halotti rítus kellékeinek tartozéka (pl. halotti saroglya díszítő verete) volt.

Az oszlopos alaprajz és a gerendaszerkezetű épület faszénrétegre alapozott, agyaggal való körülöngölése, valamint a benne feltárt, kővel kirakott gödrök mind-mind egy új, a területünkön korábban nem észlelt rítus tartozékai, annak felbukkanását jelzik.⁵¹ Ezek a régóta formálódó Mazda-hit elemei, melyek már a Kr. e. 3. évezredtől ismertek. Általános vélemény szerint Zoroaszter/Zaratustra próféta a Kr. e. 6. század elején reformálta vallását, majd Dareiosz államvallássá tette.

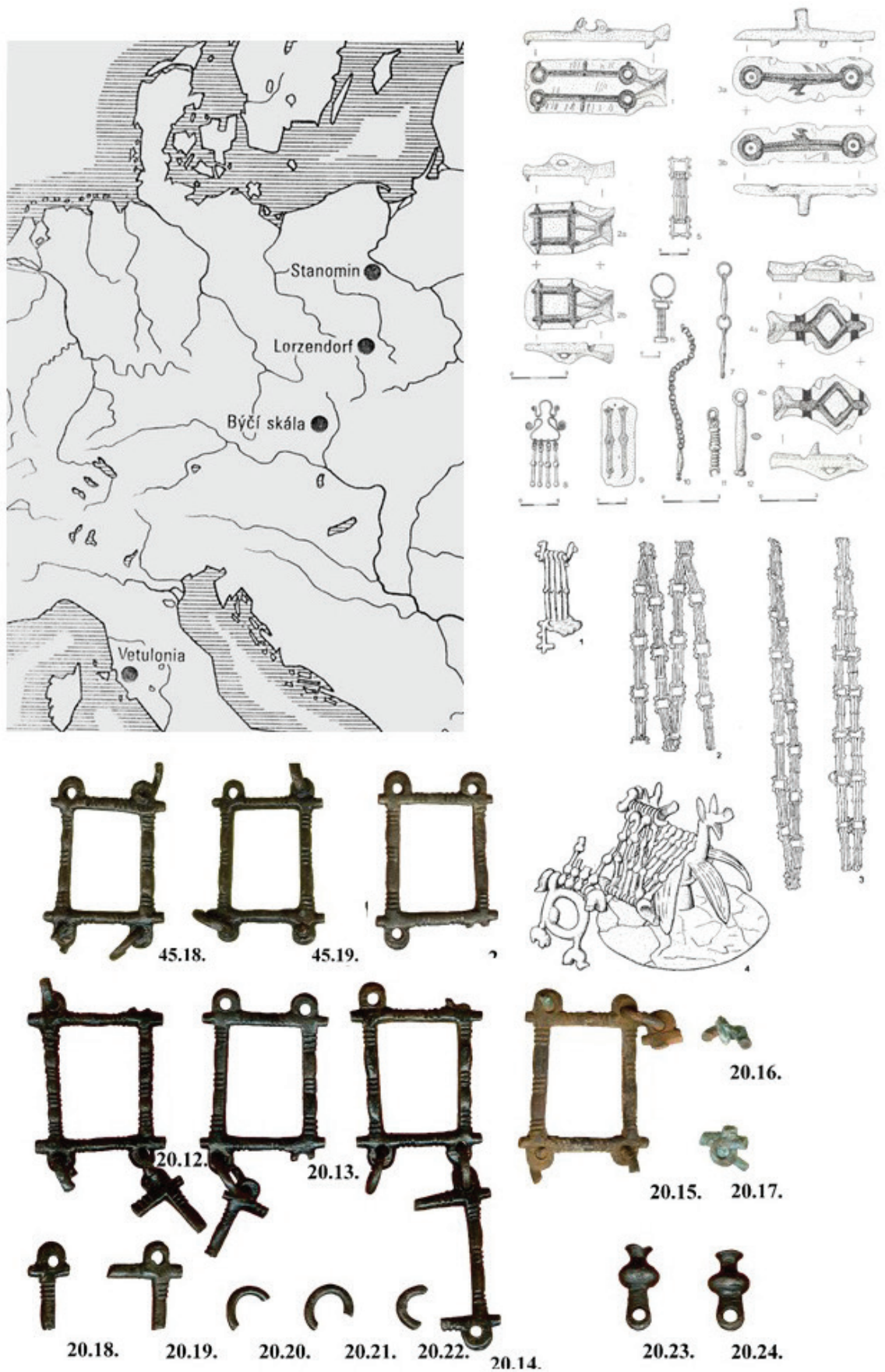
47 PARZINGER et al. 1995, 56. Megjegyzés: az etruszk láncok és a regölyi öntőminta nem teljesen azonosak. Tehát az etruszk láncszemek biztosan nem ugyanabban az öntőmintában készültek, amelyekben a Borostyánkő út kincseinek készlete. Ez utóbbiak nagyon közel állnak a Regölyből származó öntőformákhoz, esetleg abban (?) is készülhettek.

48 FEKETE 2007b; FEKETE 2008; FEKETE 2009.

49 SZABÓ – FEKETE 2011; SZABÓ – FEKETE 2014.

50 FEKETE 2013.

51 FEKETE – SZABÓ 2015; FEKETE – SZABÓ 2017b; Plinius: *Naturalis Historia* XXXVI, 21.



7. kép. A regölyi füstölőláncok és párhuzamaik.
Fig. 7. Incense chains of Regöly and parallel appearances.

A regölyi anyaghoz nagyon sok mindenben hasonlító leletanyagával valószínűleg így kell/ lehet értelmeznünk Býči skála rituális barlangtermét is:⁵² egy Mazda-hitű, szülőhazájából éppen a kanonizálás idején elszakadt vallási közösség temetkezési helyeként.

A tárgyak közül elsősorban az „etruszk” típusú füstölőlánc-töredék (öntőmintája Regölyben került elő!), melynek párhuzamai Cerveteritől és Vetuloniától kezdve a Borostyánút mentén északra is eljutottak,⁵³ valamint a bronz bika szobra, a situlák, cisták és vaseszközök emelkednek ki.⁵⁴

Nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről sem, hogy a regölyi oszlopcsarnokos sírépítménnyel rokon szerkezetű persepólisi apadana domborművén szereplő bordásfalú cisták, füstölők éppen a zoroasztriánus vallás központjában, tehát nyilvánvalóan annak részeként jelennek meg. Ez rávilágít arra is, hogy a Kr. e. 7. század utolsó harmadában a regölyi különleges tárgyak jelenléte mögött egy új kultusz és az ahhoz tartozó cselekménysor elterjedése rejlik; és megfordítva is igaz: az új ideológiai/vallási háttér megköveteli az ilyen tárgyak készítését és terjesztését. Az Ókori Kelet ábrázolásai alapján látható, hogy ezek a tárgyak egyértelműen egy szakrális cselekménysorozat kellékei. Együttes előkerülésük a regölyi tumulusban nem magyarázható kereskedelmi tevékenységgel, „divattal”; a tárgyakkal együtt itt egy új kultusz megjelenésével is számolnunk kell.

A történeti források is alátámasztják egy ilyen, Regöly és az Ókori Kelet közötti, szükség-szerűen közvetlen kapcsolat létét. Hérodotosznak „*az Isztroszon túl méd viseletben járó szigünnák*”-ra, vagyis a Dunától az Adriáig lakó, rokon származású, Médiából érkezett, egyébként rendkívül kevert népekre vonatkozó megjegyzését⁵⁵ az ezen a területen megfigyelhető hasonló anyagi kultúrájú csoportok – Martijanec-Kaptol: Jalžabet (e lelőhely anyaga áll Regölyhöz a legközelebb), Budinjak, Dalj, Japodi, Regöly – leletei is igazolják.⁵⁶ A szigünnák a kimmer szövetséghez tartozó, nyilvánvalóan kevert etnikumú népesség volt.

A keleti kultuszok európai megjelenésének legfontosabb bizonyítéka éppen a leginkább hagyományörző szokásokban, a temetkezésekben észlelt új, különleges rítus megjelenése. Az ismert cisták egy része is ilyen sírokhoz köthető, a 14 kurdi és a magyarkeresztési (vaskeresztési) cista pedig kincslelet, illetve annak része volt. A kora vaskori kincsleletek temetkezési rítusokkal való kapcsolata már korábban is felmerült.⁵⁷

Regölyben a halom alatt különleges, az ókori Kelet építkezéseire jellemző síktetős, oszlopcsarnokos épület került elő, amelyben a kövekkel töltött, sírgödör méretű beásások alján nem voltak emberi maradványok, hagyományos értelmezésű sírok. A kövek között csak elvétve találtunk egészen apró, szétszóródott emberei csontdarabokat annak ellenére, hogy az érintetlen zárórétegek tanúsága szerint a sírokat biztosan nem rabolták ki. Az ellentmondás csak európai gondolkodásmódunkkal feloldhatatlan. A zoroasztriánusok a földet olyan szent anyagnak tekintik, amit nem szabad beszennyezni – halottakkal sem. Ezért az elhunytakat nem a mi fogalmaink szerint temetik el, hanem – még napjainkban is – az ún. *hallgatás tornyaiba*, a sziklákra épített dahmékbe helyezik ki a napra, ahol az időjárás és a keselyűk végzik el a temetést. A

52 FEKETE 2018.

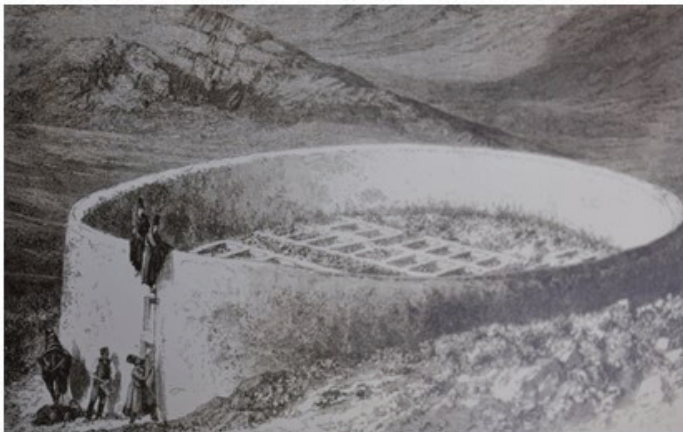
53 FEKETE 1985b; FEKETE 2018; KROMER 1986.

54 PARZINGER et al. 1995.

55 Hérodotosz: V, 9.

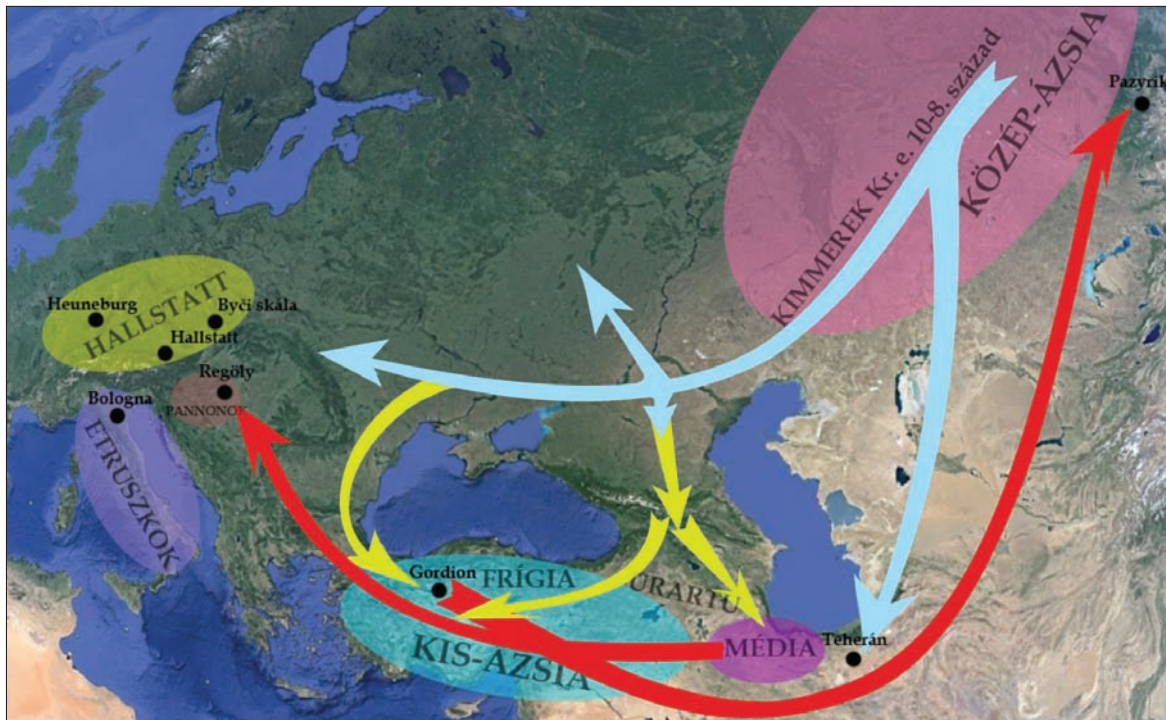
56 BALEN-LETUNIĆ 2004; FEKETE – SZABÓ 2015.

57 FEKETE 2007a; FEKETE 2009.



8. kép. Kövekkel töltött szögletes gödrök Regölyben és az iráni zoroasztriánus „hallgatás tornyai”-ban.
Fig. 8. Square-shaped pits covered with stones in Regöly and in the Iranian Zoroastrian ‘Towers of silence’.

csontokat később összegyűjtik, és savval leöntik, teljesen megsemmisítik. Ahol nem volt szikla, ugyanúgy megépítették a dahmét; a belsejében gödröket ástak, és kövekkel bélelték ki; az így elkészített kőágyra helyezték a halottakat (8. kép). A Qajar-kori Iránban az archív fotók, metszetek pontosan úgy ábrázolják ezt a temetkezési módot, ahogy a regölyi halom eddig feltárt jelenségei alapján rekonstruálható. Természetesen vannak lényegi különbségek is: a regölyi építménynek az oszlopok tanúsága szerint teteje is volt, így inkább egy mesterséges barlanghoz hasonlítható.⁵⁸ Nagyon fontos a mostanában feltárt, miénknél valamivel későbbi, lekövezett aljú dobrudzsai tumulus, Telița-Celic Dere rítusának hasonlósága is.⁵⁹ A Kaukázusban élő oszéteknél, ahol az ósiráni vallás elemei a gyökereiben a bronzkorig visszanyúló Nart-eposzokban⁶⁰ és a ma is gyakorolt szokásokban egyaránt megőrződtek, számos település mellett találkozunk családi használatban lévő, kőből épített, tetős „halotti házak”-kal. Mindez azonban legfeljebb csak árnyalja, de nem befolyásolja a kultusz lényegi elemét: a föld szentségének, tisztaságának megőrzését. Ebből a szempontból közelítve érdemes újragondolni az urartui szikla- és kővel bélelt síroktól kezdve az etruszk sírkamrákon át (ide sorolhatók a későbbi szarkofágos temetkezések is) Býči skála barlangi temetkezéséig⁶¹ a régészeti leleteken túlmutató, lehetséges mélyebb összefüggéseket.



9. kép. A kimmer vándorlás a Kr. e. 10–7. században.

Fig. 9. Cimmerian migration in the 10th–7th c. BC.

A szlovák, szlovén, horvát, osztrák, német és magyar kutatás már elkülönítette a Dunántúl déli felétől az Adriáig terjedő térségben a Kr. e. 7. század utolsó harmadára keltezhető régészeti hagyatékek különböző területi csoportjait.⁶² Számunkra is csak az iráni párhuzamok helyszíni

58 FEKETE 2018.

59 SÎRBU et al. 2008.

60 KOVÁCS 2008.

61 PARZINGER et al. 1995.

62 PICHLEROVÁ 1969; DOBIAT 1980; TERŽAN 1980; TERŽAN 1990; PATEK 1993; EGG 1996; BALEN-LETUNIĆ 2004; EGG–KRAMER 2005; TURK 2005; SZABÓ – FEKETE 2011; stb.

megtekintése után vált nyilvánvalóvá, hogy a regölyi leletek kapcsolatrendszere, értelmezése nem értékelhető az eddig megszokott keretek között. Ennek alapvető oka az, hogy Hérodotosz megjegyzését a Médiából beköltöző szigünnákról szinte szó szerint kell értenünk, területüket nem a szkíta kori Tisza mentére, hanem a Dunántúlnak egészen a venétekig tartó térségére kell helyezni. A Méd Birodalom területéről érkező népcsoportok bevándorlásával kell számolnunk, vagyis térségünk az Ókori Kelet egyik jelentős államával, ennek a megtorlások elől menekülő csoportjaival állt közvetlen kapcsolatban. Lényegében ez tükröződik a Regöly-Strupka-Magyar birtokon feltárt leletanyagban. Ebben a vándorlásban a régészeti leletek tanúsága szerint biztosan részt vettek olyan néptörzsek is, akik eredetileg a keleti kimmerekhez, azok Közép-Ázsiából kiinduló, Kis-Ázsiáig, egyes vonásaiban Regölyig jól követhető útjához köthetők (9. kép). A korai, tulajdonképpen Dareiosz idején kanonizált ős-Mithrához köthető jelenségek Regölyben való kézzelfogható megjelenése – Hérodotosz alapján – a Média területéről menekülő szigünnákhoz, a későbbi forrásokban azok pannonok néven említett törzseihez köthető. Az eddigi adataink új megközelítésű újragondolása során esetleg magyarázatot találhatunk a kimmer temetkezések régóta megfigyelt hiányára, a kultúrtörténetben többször felbukkanó, egymással szoros kapcsolatban álló túlvilágképekre ugyanúgy, mint a római kori Mithraszkultusz egyes területeken feltűnő népszerűségének okára,⁶³ vagy az indoiráni mítoszszellemek széles európai elterjedésének hátterére.⁶⁴ Reménykeltő továbbá az északkelet-magyarországi barlangi lelőhelyek késő bronzkori/kora vaskori használatának újonnan indult vizsgálata is, melynek segítségével ismereteink minden bizonnyal e kérdésekben is bővülni fognak.⁶⁵

Irodalom

- ANATOLIAN CIVILISATIONS 2010: *Guidebook of the Museum of Anatolian Civilizations*. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara.
- BALEN-LETUNIĆ, D. (ed.) 2004: *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj (Warrior at the Crossroads of East and West; Krieger am Scheideweg zwischen Ost und West)*. Zagreb.
- BILGI, Ö. (ed.) 2004: *Anatolia, cradle of castings (Anadolu, dökümü n beşiği)*. Istanbul.
- БОТТА, Р. Е. – FLANDIN, E. 1849: *Monument de Ninive I–II*. Imprimerie nationale, Paris.
- БРУЯКО, И. В. 2005: *Ранние кочевники в Европе X–V вв. до Р. Х. Высшая Антропологическая Школа, Кишинёв*.
- ДОБИАТ, С. 1980: *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik*. Schild von Steier I, Graz.
- DRESCHER, H. 1980: Zur Technik der Hallstattzeit. Schnitzmuster für Wandung. In: PÖMER, K. (Hrsg): *Die Hallstattkultur. Frühform europäischer Einheit. Internationale Ausstellung des Landes Oberösterreich 25 April bis 26 Oktober 1980. Schloß Lamberg, Steyr*, 54–66.
- EGG, M. 1996: *Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark*. Monographien des Römisch-Germanisches Zentralmuseum 37, Mainz.
- EGG, M. – KRAMER, D. 2005: *Krieger, Feste, Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz.

63 TÓTH 2007.

64 SZABÓ 2015; SZABÓ 2017b.

65 NYÍRŐ 2015.

- FEKETE, M. 1985a: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes (Vorbericht). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37, 33–78.
- FEKETE, M. 1985b: Adatok a koravaskori ötvösök és kereskedők tevékenységéhez (Beitrag zur Tätigkeit der früheisenzeitlichen Toreuten und Händler). *Archaeologiai Értesítő* 112, 68–91.
- FEKETE, M. 2007a: *Események és szemelvények: Bevezetés a Kárpát-medencei vaskor tanulmányozásába*. Pécsi Tudományegyetem BTK Ókortörténeti Tanszék, Specimina nova dissertationum ex Instituto Historiae Antiquae et Archaeologicae Universitatis Quinqueecclesicensis, Suppl. 7, Pécs.
- FEKETE, M. 2007b: Szakrális táj. Kora vaskori lelőhelyeink vallásos jelenségeinek értelmezéséhez. *Természet Világa* 138/11, 503–507.
- FEKETE, M. 2008: Einige kultisch bedeutsame Bronzegegenstände und ein Heiligtumsbezirk(?) aus der Früheisenzeit. In: SZABÓ, Á. – VARGYAS, P. (szerk.): *De Oriente Antiquo et Regione Danuvii Praehistorica: Cultus deorum studia religionum ad historiam: in memoriam István Tóth (Tóth István emlékkönyv)*. Ókortudományi Dolgozatok I/1. Pécs, 227–260.
- FEKETE, M. 2009: *Interpretatio religiosa. Adatok a kora vaskori helyszínek és jelenségek szent és/vagy profán értelmezéséhez*. Specimina Electronica Antiquitatis 3. http://okor.btk.pte.hu/sites/okor.btk.pte.hu/files/files/SEA/sea_3_interpretatio_religiosa.pdf
- FEKETE, M. 2011: Néhány adat a „főnöki háztartás” kutatásához a késő bronzkori és kora vaskori Dunántúlon (Gondolatok egy ma még kevésbé ismert témáról) (Research on “Chieftain’s Households” in Transdanubia in the Late Bronze Age and Early Iron Age [Thoughts on a neglected field of research]). *Ősrégészeti Levelek (Prehistoric Newsletter)* 13, 270–278.
- FEKETE, M. 2013: A Dunántúli késő bronzkori fémművesség néhány társadalom- és gazdaságtörténeti tanulsága (Einige gesellschaft- und wirtschaftsgeschichtliche Lehren der Metallurgie der späten Bronzezeit Transdanubiens). *Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Jano Pannonio Nominata* 21–22, 85–108.
- FEKETE, M. 2016: Sisaktöredékek a regölyi tumulusból (Helmfragmente aus dem Tumulus von Regöly). In: BARTOSIEWICZ, L. – T. BIRÓ, K. – SÜMEGI, P. – TÖRŐCSIK, T. (szerk.): *Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában*. Szeged, 37–52.
- FEKETE, M. 2018: Egy (át)alakulóban lévő vallás felbukkanása a Kárpát-medencében. Gondolatok a regölyi tumulus leletanyagának feldolgozása közben. In: HUBAI, P. (szerk.): *Az Igaz Vallás*. Wesley Konferencia Kötetek 8. Budapest, 197–230.
- FEKETE, M. 2019: Sisaktöredékek a regölyi tumulusból (Helmfragmente aus dem Tumulus von Regöly). In: BARTOSIEWICZ, L. – T. BIRÓ, K. – SÜMEGI, P. – TÖRŐCSIK, T. (szerk.): *Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában. Taulmányok Ilon Gábor régész 60 éves születésnapjára*. Szeged, 61–80.
- FEKETE, M. – SZABÓ, G. 2015: A regölyi tumulus építménye és leletanyaga: ókori keleti kapcsolatok. In: CSABAI, Z. – FÖLDI, Zs. – GRÜLL, T. – VÉR, Á. (szerk.): *Ökonómia és ökológia – tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből*. Budapest–Pécs, 271–306.
- FEKETE, M. – SZABÓ, G. 2017a: Ein orientalisches Bronzegefäßstyp aus der Hallstattkultur: Die Ziste. Gedanken während der Bearbeitung des Tumulus von Regöly (Komitat Tolna, Südungarn). In: MIROŠŠAYOVÁ, E. – PARE, Ch. – STEGMANN-RAJTÁR, S. (Hrsg.): *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, Handel und Kommunikation in früheisenzeitlichen Gesellschaften zwischen Ostalpen und Westpannonien*. Budapest, 507–525.

- FEKETE, M. – SZABÓ, G. 2017b: Flüchtlinge in Südtransdanubien. Die Freilegung eines Hügels aus dem 7. Jh. v. Chr. im Jahre 2011-2012: Regöly (Ungarn, Komitat Tolna) – Vorbericht – ein Überblick. *Studia Archaeologica Brunensia* 22/1, 91–122.
- GYÖNGYÖSI, SZ. – ERDÉLYI, Z. – JUHÁSZ, L. – BARKÓCZY, P. – SZABÓ, G. 2018: A réz ötvözésének technológiaváltása Európában a Ha D időszak pannon bográcainak archaeometallurgiai vizsgálatai alapján (Technologiewechsel der Kupferlegierung in Europa aufgrund der archäometallurgischen Prüfung der pannonischen Kessel aus dem Zeitraum Ha D). *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 39, 7–27.
- HEGYI, D. 1981: *Az iónok Kisásziában*. Apollo Könyvtár 12, Budapest.
- KALLA, G. – RACZKY, P. – V. SZABÓ, G. 2013: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. In: DÉRI, B. (szerk.): *Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*. AION könyvek 2. Budapest, 11–46.
- KAUS, K. 1980: Trinkgeschirr und Weingenuß in der Eisenzeit. In: STROHSCHNEIDER, M. (red.): *Eisenzeit in Mitteleuropa: Kurzfassungen und Vortragsunterlagen von Referaten anlässlich der von der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte veranstalteten Tagung vom 4.-8. Juni in Hallein*. Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 11. Wien, 37–46.
- KOHLER, E. L. 1995: *The Gordion Excavations (1950–1973). Final reports, Vol. II: The Lesser Phrygian Tumuli. Part 1: The Inhumations*. Philadelphia.
- KROMER, K. 1986: Das östliche Mitteleuropa in der frühen Eisenzeit (7.-5. Jh. v. Chr.). Seine Beziehungen zu den Steppenvölkern und antiken Hochkulturen. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz* 33, 3–93.
- KÜRTHY, D. – SZAKMÁNY, GY. – JÓZSA, S. – SZABÓ, G. 2018: A regölyi vaskori kerámiatöredékek archeometriai vizsgálatának új eredményei (New archaeometric results of Iron Age ceramics from Regöly). *Archeometriai Műhely* 15/1, 1–12.
- MCGOVERN, P. E. – HALL, G. R. – MIRZOIAN, A. 2013: A biomolecular archaeological approach to 'Nordic grog'. *Danish Journal of Archaeology* 2/2, 112–131.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2002: *Der „Thrako-kimmerische“ Formenkreis aus Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien I–II*. Vorgeschichtliche Forschungen 23, Rahden.
- KOVÁCS, J. B. (ford.) 2008: *A nap gyermekei – Nartok. Jász-alán hősmondák*. Budapest.
- NYÍRÓ, Á. A. 2015: *Északkelet-Magyarország barlangi lelőhelyei a késő bronzkor időszakában*. BA szakdolgozat, kézirat. Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet, Régészet Tanszék, Pécs.
- ÖZGEN, I. – ÖZTÜRK, J. – MELLINK, M. J. – GREENEWALT, C. H. 1996: *The Lydian Treasure: Heritage Recovered*. Istanbul.
- PARZINGER, H. – NEKVASIL, J. – BARTH, F.-E. 1995: *Die Býčí Skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren*. Römisch-Germanische Forschungen 54, Mainz am Rhein.
- PATAY, P. 1990: *Die Bronzegefäße in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde II/10, München.
- PATEK, E. 1993: *Westungarn in der Hallstattzeit*. Acta Humaniora. Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 7, Weinheim.
- PICHLEROVÁ, M. 1969: *Nové Košariská – kniežacie mohyly zo staršej doby železnej*. Bratislava.
- POLAT, G. – POLAT, Y. – YAĞIZ, K. – ZUNAL, O. 2010: Antandros 2008. Yılı Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31/4, 1–22.

- PRÜSSING, G. 1991: *Die Bonzegefäße in Österreich*. Prähistorische Bronzefunde II/5, Stuttgart.
- ROFFET-SALQUE, M. – DUNNE, J. – ALTOFT, D. T. – CASANOVA, E. – CRAMP, L. J. E. – SMYTH, J. – WHELTON H. – EVERSHERD, R. P. 2017: From the inside out: Upscaling organic residue analyses of archaeological ceramics. *Journal of Archaeological Science* 16, 627–640.
- SÎRBU, V. – ȘTEFAN, D. – DUȚESCU, M. 2008: Telița – Celic Dere, Tulcea County, Landscape studies. In: SÎRBU, V.– ȘTEFĂNESCU, R. (Hrsg.): *Funerary Practices in Central and Eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD): Proceeding of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology Tulcea, 10th – 12th of October 2008*. Braila – Brașov, 201–214.
- SZABÓ, G. 2013: What arhaeometallurgy tells us about the changes of bronze craftwok in the Carpathian Basin at transition of the Bronze Age into Iron Age. In: REZI, B. – NÉMETH, R. – BERECKI, S. (eds): *Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 5–7 October 2012*. Bibliotheca Musei Marisiensis – Series Archaeologica VI. Târgu Mureș, 291–312.
- SZABÓ, G. 2015: Keleti mítoszelemek nyugati megjelenése a regölyi astragalos leletek tükrében. In: CSABAI, Z. – SZABÓ, E. – VILMOS, L. – VITÁRI-WÉBER, A. (szerk.): *Európe égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól*. Ókor – Történet – Írás 4. Pécs–Budapest, 321–364.
- SZABÓ, G. 2017a: Hogyan készültek és mire használhatták a hajdúböszörményi kincsleletek szituláit? In: V. SZABÓ, G. – BÁLINT, M. – VÁCZI, G. (szerk.): *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere (The second situla of Hajdúböszörmény and its relations)*. Studia Oppidorum Haidonicalium 13. Budapest – Hajdúböszörmény, 45–68.
- SZABÓ, G. 2017b: Eastern myth elements in the West in light of the Nart sagas and the archaeological finds of the Carpathian Basin. *Nartamongae – The Journal of Alano-Osetic Studies: Epic, Mythology, Language, History* 12/1-2, 194–218.
- SZABÓ, G. 2018: Égi ajándék: a komló – a honfoglalás kori tarsolylemezeink díszítéséről. *Életünk* LVI/8-9, 3–13.
- SZABÓ, G. – CZUPPON, T. 2014: New data on Iranian roots of the European culture. In: HOZHABRI, A. (ed.): *Conference of 50 years of Archaeological Studies in Malayer*. Teherán, 47–72.
- SZABÓ, G. – FEKETE, M. 2011: Janus-szobor Pannoniából, a kora vaskori Regöly-csoport lelőhelyéről (Janus-Statue aus Pannonien, vom Fundort der Regöly-Gruppe aus der Früheisenzeit). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 33, 15–105.
- SZABÓ, G. – FEKETE, M. 2014: Pannon tumulus feltárásának előkészítése – Regöly, Strupka-Magyar birtok (2011. február 4. – június 19.) (Vorbereitung der Freilegung des Pannon-Grabhügels [Tumulus] Strupka-Magyar Besitz – in Regöly [4. Februar bis 19. Juni 2011]). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 36, 7–157.
- САБО, Г. – ХОРВАТХ, В. 2016: Культурные связи Юго-Восточной Европы с территорией Казахстана в раннем железном веке. АНМЕТОВ, Д. (ed.): *Altai is the golden cradle of the Turkic world*. Оскемен, 225–234.
- TERŽAN, B. 1980: Posodje v grobovih halštatkih veljahov na Dolenjskem (Vessel-sets in the graves of Hallstatt Chieftans in the Dolenjska Area). *Situla* 20–21, 343–352.
- TERŽAN, B. 1990: *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem (The Early Iron Age in Slovenian Styria)*. Katalogi in Monografije – Catalogi et monographiae 25, Ljubljana.
- TÓTH, I. 2007: *Mithras Pannonicus. Esszék (Essays)*. (2. kiadás) Budapest – Pécs.
- TÓTH, I. 2015: *Pannoniai vallástörténet*. Ókor – Történet – Írás 2. Pécs – Budapest.

TURK, P. 2005: *Images of life and myth (Exhibition catalogue)*. Ljubljana.

YOUNG, R. S 1981: *The Gordion Excavations (1950–1973). Final reports. Vol. I: Three great early tumuli*. Philadelphia.

WOSINSKY, M. 1885: Etruszk Bronzedények Kurdon. *Archaeologiai Értesítő* 5, 73–85.

Internetes források

ANTANDROS

ásatások: <http://turkisharchaeonews.net/site/antandros> (utolsó letöltés: 2017.09.30)

kronológia: <http://www.antandros.org/kronoloji.html> (utolsó letöltés: 2017.09.30.)

Novelties – Accessories – Rituals – Interpretation

For the interpretation of the representative bronze vessels, their ceramic replicas, painted-carved antler objects and the tumulus of Regöly

The appearance of novel type of objects may indicate not only the expanding network of relations, the exchange of status and prestige assets and/or the occurrence of a new ethnic group, but these previously unknown objects at the same time are the accessories of a different way of thinking, or ideology appearing in an enclosed and often strictly consistent manner; devices suggesting and proving rituals.

The build-up of the tumulus at Regöly did not reflect either the mound structure previously found in the Carpathian Basin. The blockwalled structure is embraced by a row of wicker poles, which is covered on the outside by a thick, hard-packed clay coat on a charcoal foundation. The flat roof was supported by 9×6 poles in the inside of the building. The bottom of the pits sinking into the floor was covered with stones and, as the Iranian parallels also suggest, this is where the dead could have been placed due to the sacredness of the earth, then after the putrefaction process the remains were destroyed.

No human bones were found, only a large quantity of strongly fragmented and partly foreign-origin new type of finds. Among these, the fragments of bronze vessels (cauldron, situla, cist) are of outstanding importance. The cist appeared at that time as a new type, and the examination of the other ribbed bronze pails led us to differentiate between two workshops. We connect the bronze vessels to the appearance of the consumption of beer, and these sets were made complete by ceramic and glass phials of various design and delicacy. The use of incense chains is also a novelty; the moulding patterns of other types of these were also found in Regöly. These objects can be seen – in their function – on the palace embossing of the Ancient Orient. Another novelty is the use of flanged rim pots, which indicates the new habit of drinking tea.

The ritual of burials reminds us of the customs of the Mazda faith, and the use of incense, symbolising the fire altars, may also be linked to that. All these may be interpreted by a particular event, when in the last quarter of the 7th century BC those in the Cimmerian alliance (the Sigynnai and other people with steppe connections) fled to Europe in several waves, bringing with them craftsmen, skills, ritual traditions and laid the foundation of the transformation of Europe in the Iron Age.

